

Mozgóképtörédek

„Melléd ülnék, szegény Gyóni Géza...”
(Bata János)

„Össze tudod még rakni a Margit-szigetet?”
(Márai Sándor)

„Egy ujj ezt írja a párás ablaküvegre: FELEJTÉS.”
(Claude Mauriac)

Ott álltam édesanyám mellett, a református templom tövében, az I. világháborús szobornál, és hallgattuk Gergely Jani bácsit, aki mély átéléssel szavalta Gyóni Géza *Csak egy éjszakára* című versét.

Jani bácsi köztiszteletnek örvendő ember volt a faluban: dalárdagazda, később a népi együttes szervezője, örökös vőfély és rigmusköltő. Kis birtokán gazdálkodott (már ameddig tehetett), méhészkedett, volt néhány pászta szőlője a hegyen, éppen nagyapámé alatt. Tudott cipőt talpalni, edényt foltozni, biciklit, motorkerékpárt javítani, értett a fényképezéshez is, hosszú éveken át hűséges előfizetője volt az Élet és Tudománynak. A fronton szanitécként szolgált. Sérült bajtársait – ezt elismeréssel emlegették a háborút járt öregek – sebükre rakott vékony szalonnaszalagokkal mentette meg a fertőzéstől.

Alakja máig felejthetetlen, és hihetetlen látomásként él az emlékezetemben. Jani bácsi ugyanis 1956 októberében a Magyar Királyi Honvédség egyenruhájában lépett az összegyűlt és izgatott sokadalom elé! Hol rejtegette? Hogyan tudta megőrizni annyi ordas esztendőn át azt az uniformist? Amikor úgy érezte, hogy hívja a haza, elővette rejtekéből, felöltötte, kifényesítette a csizmáját, és szolgálatra jelentkezett.

Hallgatói nem csak a pártoskodókat, a vitézkedőket, a gerendatöréskor szálkakeresőket, a hitetleneket, az üzérkedőket akarták elküldeni, és nemcsak egy éjszakára, hanem örökre.

„Magyar katona kell nekünk, nem orosz!” – kiáltotta fölfakadó keserűséggel Döme Éva néni az ujjongó tömegből, amikor Jani bácsi lelépett az emlékmű lépcsőjéről.

Ötvenkettőben, egyik napról a másikra szállásuk és gyümölcsösük után elvették Éva néniéktől a házuk egy részét is, és ott rendezték be a postahivatalt. Férjét a dolgozó nép elleni lázítás vádjával (a tanú szerint leszólta a bolti kenyeret) több mint egy évre a márianosztrai börtönbe zárták.

Közben Pisti unokája szorgalmasan járt a népi együttes próbáira, és gyakorolta társaival együtt a lassú, az ugrós, a friss csárdás és a cinege lépéseit.

Egyik este a járási pártbizottság munkatársa látogatta meg az együttest, és kihirdette: kiváló kultúrmunkája jutalmául a csoport fölléphet a párt első titkárának 60. születésnapjára rendezendő ünnepi műsorban, szocializmust építő hazánk fővárosában, méghozzá az Operaházban! Kitörő lelkesedéssel fogadták a bejelentést a néptáncosok. (1951-ben az I. Országos Falusi Téli Kultúrversenyn országos bemutatóján már szerepelt Budapesten a vegyes kar és a citeraegyüttes, egy év múlva énekes-táncos műsorával újra eljutott az Erkel színházi díszbemutatóra.) Az Operaház azonban egészen más! „Ott táncolhatunk?!”, „Hát ez csodálatos!” „...hogya mi, ebből a kis faluból az Operaházba?” Pisti aludni sem bírt, izgatottan forgolódott ágyában szinte reggelig. Még másnap délelőtt is az Operaház járt a fejében, alig tudott figyelni Lujzi tanító nénire, türelmetlenül várta az utolsó óra utáni kicsengetést.

A konyhába belépve nem azt kérdezte Szülkétől, mi az ebéd, hanem: Volt-e már a végrehajtó? A dédanya fölrezzent bóbiskolásából, és fölkelte kisszékéről. „Máma még nem” – mondta sóhajtván, és az asztalra tette a szerény ebédet. „Egyél, Pistikám!”

A végrehajtók addigra már a varrógépet is elvitték, a padlásról nem volt mit lesöpörni. Pisti édesanyja és nagyanyja néhány napja, amikor futótűzként elért hozzájuk is a riasztás: „végrehajtók érkeztek a faluba”, ráadtak Szülikére néhány színes bársonyszoknyát, röpikét, váll- és belinerkendőt (legalább azok megmaradjanak!), és beültették az udvar végében levő budiba.

A hatósági emberek akkor is megérkeztek, szokott alapossággal és kérlelhetetlenséggel elvégezték feladatukat. Hála istennek egyikükre sem jött rá a nagydolog ingere, így nem találkoztak az árnyékszékben a tájegység messze földön híres viseletében pompázó dédmamával.

Egyre közeledett a pesti indulás ideje. Pisti édesapja, aki akkor az állami gazdaság rakodómunkása volt, vacsora után odalépett a fia elé, és a szemébe nézett: „Kisfiam! Nagyapád Rákosi börtönében ül. Te nem mehetsz oda köszönteni őt” – mondta inkább kérlelve, mint parancsolva. Pisti kikullogott a konyhából.

Az utazás reggelén sajgó szível kísérté ki a nagy eseményre indulókat a vasútállomásra. Szomorúan nézte, ahogy a csoport tagjai zsidongva adogatják föl egymásnak a vagon ablakain át a szöttesabroszokba bugyolált színpadi viseletüket.

Aztán sippantott a gőzös, majd meglódlult a szerelvény. Pisti még hallotta, ahogy dőlt belőle az ének:

*„Látod, babám, azt a tearózsát?
Nappal nyílik, este járok hozzád.
Este járok, mikor senki se lát...”*

Az állomásfőnök föltekerte a sorompót, némán biccentett a fiúnak, és bement az irodájába. Amióta itt, a szolgálati helyén verték meg a rendőrök, alig lehetett szavát venni. Több egyenruhás szállta meg akkor az állomást. Kioldoztak néhány zsákot, beletúrtak, és nemsokára diadalmasan megállapították: „Bocsor Imre homokot kevert a búzába!”

Az állomásfőnök bizonygatni kezdte: „Eltársak! Azokban a zsákokban nem Bocsor Imre búzája van!”

„Ne okvetetlenkedjen az elvtárs, mert könnyen megjárja!” A vasutas – igaza tudatában – azonban nem tágitott: „Mondom, elvtársak... azok nem...”

Először a köpcös rendőr ütött, aztán a társai is nekiestek. Az állomásfőnök még örülhetett, hogy ennyivel megúszta, és nem vitték el.

Bocsor Imrét azonban elvitték – valamilyen pesti börtönbe. Másodszer (feketevágás miatt, mert kuláknak akkor már nem lehetett disznót vágni, ha egyáltalán volt még neki) egy Sztálinváros melletti rabgazdaságban lett kocsis. Szabadulása után Komlón, *kőművesek mellett* talált munkát, ő is építette a szocialista várost. Lánya vízhordó lett, felesége pedig főzött rájuk abban az ablaktalan felvonulási épületben, ahova elhelyezték őket.

Pisti szomorúan ballagott haza az állomásról a szokatlanul csöndes, üres faluba. Hatvan évvel később, amikor hozzáfogtam a hiányzó filmkockák összegyűjtéséhez, mert Gergely Jani bácsi mellől hiányzott a többi szereplő, tőle tudtam meg: nyolcadikos korában másik két osztálytársával ő vitte az iskola koszorúját a szoborhoz vonuló tanulók élén.

Azt is elmondta, hogy a gyűlés szónoka Szőke Pál (faluszerte Palkó) volt, a Nemzeti dalt pedig húga, Sárika szavalta.

Édesapjuk örökség révén kuláklístára került, negyvenkilenc őszén adótartozás miatt mindenkiket elárverezték. Az istállót is átvették a benne levő állatokkal együtt. Néhány hónap múlva a családfőt fegyverrejtegetés gyanújával letartóztatták, de két hét múltával a megyei bíróság szabadlábra helyezte. Házukat lefoglalta magának a Márciusi Ébredés termelőszövetkezeti csoport.

Ötvenegyben lett szocialista község a falu, népének nagy része a közös gazdálkodás útjára lépett. A begyűjtési tervet azonban nem tudta teljesíteni. A kulákok búzáját már a cséplőgéptől elvitték; a dolgozó parasztokat népnevelők figyelmeztették beadási kötelességükre. A végrehajtó bizottság kisgyűléseken győzködté őket a trágyakihordás és a tavaszi vetőmagtisztítás fontosságáról; harsogó hangszórón (a nép nyelvén *bömböldén*) tudatta velük, mikor kell elkezdeni a betakarítást. Slágerek szóltak a beszolgáltatási tájékoztatók és a békekölcsönjegyzésre buzdító közlemények szüneteiben.

Nagy Imre (időleges) hatalomra kerülése sem hozta meg a kívánt eredményeket. A végrehajtó bizottság elnöke gyakran kikelt magából: „Sem a tanácstagok, sem a vébé tagjai nem végeznek elfogadható munkát! Én kellettem, hogy intézkedjek!”

A közös gazdaságokban nem haladtak az őszi betakarítási, vetési munkálatok, ötvennégy

februárjára teljesen megállt az élet a téeszcsékben. A tagok tájára sem mentek a csoportnak.

A Szőke család Csepelen, a Királyerdő dűlőben húzta meg magát egy nyomorúságos viskóban. Az apát a Rákosi Mátyás Művekben kiképezték darusmesterré, így az uralkodó osztály tagja lett. Lánya iskolán kívüli *szabadidejét* sorban állással töltötte, hogy beszerezze a család számára az élelmet.

Pista fiát fölvtették a zenei gimnáziumba. „Szép hangja, jó hallása volt” – mondja majd testvére, Sárika 2021 telén szekszárdi házában tágas konyhájában kávézás közben. A zeneiskola igazgatója azonban a tanév kezdete után három hónappal levelet kapott tehetséges tanítványa szülőfalujából: kulágyerek nem méltó *olyan* képzésre. Pistát kirúgták.

Testvérbátyja, Palkó a gyönki református, majd a bonyhádi evangélikus középiskolában tanult, és a Budapesti Lónyay Utcai Református Gimnáziumban érettségizett. Azt „csak” ötvenháromban államosították. Sehova sem vették fel egyetemre. Segédmunkás lett Sztálinvárosban, katonaidéjének letöltése után Kővágószőlősen a leendő uránbánya tárnáit építette. Ott érte a forradalom kitörése, bevásztották a munkástanácsba.

A leveretés után a biztosnak látszó letartóztatás elől decemberben Jugoszláviába disszidált. Szándékát csak öccsének, Pistának árulta el. Jugoszláviában őt is, akár a többi menekültet, letartóztatták, és a gerovói egykori katonai büntetőtáborba vitték. A tábor foglyait fegyveres őrség vigyázta.

Ötvenhét januárjában egy idegen nő járt Szőkééknél, akik nemrég költöztek vissza saját otthonukba. „Üzenetet hoztam” – mondta Szőke Pálnénak, és átadott neki egy húszforintost. A gazdasszony értetlenül forgatta, majd kérdően hívatlan vendégére pillantott. „Nézze csak meg jobban!” Szőke Pálné alaposabban szemügyre vette a kék bankjegyet, akkor vette észre a szélén fia kézírását: *Jól vagyok*. A hírhozó egy bajai fiatalasszony volt, akinek a tizenkét éves fia is (egy „bajai srác”) a forradalom bukása után Jugoszláviába menekült. Az édesanya utána szökött, felkutatta, és hazahívta.

Másnap a Szőke családnál házkutatást tartottak, amit tervszerű, módszeres és idegőrlő zaklatások követtek. A további megpróbáltatások elől

a családfő elhagyta az ősi fészket, és az ország másik szélén, Kazincbarcikán újra darura szállt.

A gerovói menekülttáborba nemsokára szálingózni kezdtek a különböző nyugat-európai országok küldöttségei, hogy kiválogassák a disszidensek közül azokat, akiket befogadtak volna. Ifjú Szőke Pál Svájcba vagy Kanadába szeretett volna menni, de először a munkaerőt toborzó svéddek érkeztek. Palkó velük tartott. A svéd küldöttek Crikvenicán, a Hotel Prahában szállásolták el a kiválogatott személyeket. A fölerősítő kúra után vonattal, majd hajóval vitték őket az új hazájukba, ahova 1957. május elején érkeztek meg. Palkó Malmöben kezdett nyelvet tanulni, majd ötvenhét szeptemberében a Handelshögskolan vid Göteborg Universitet hallgatója lett. Abban az évben végzett, amikor Magyarországon a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, édesapja visszatért a Borsodi Vegyi Kombinátnál, és belépett a téeszbe, amelynek Új Március lett a neve. „Bátyám a Saab AB vállalatcsoportnál kezdett dolgozni – mondta Sárika 2021 telén –, az akkor és most is Svédország legnagyobb vállalata. Repülőgépeket, hadi gépjárműveket és számítógépeket gyárt. Palkó az utóbbihoz, a Data Saabhoz került. Hatvanötig ott dolgozott, akkor ösztöndíjjal Kaliforniába, az IBM-hez ment, és nagyon jól keresett. Felesége és a három gyerek is Los Angelesbe költözött. Hetvenötben visszatért a Saabhoz. Neje nem tartott vele, így elváltak.”

Szőke Pál a kilencvenes évek elején (gondolom, tetterősen és bizakodva) hazaköltözött Magyarországra. Vállalkozást szeretett volna indítani, de valahogy nem sikerült neki. Haláláig Szekszárdon élt, szülőfaluja temetőjében, a családi sírboltban nyugszik.

Pisti apja a forradalmi napok idején többedmagával összeszólalkozott a kocsmában a falu egyik ávósával, az a fegyverét felmutatva zárta le a vitát: „Az éjjel meglátogatlak benneteket!” Azon az éjszakán keveset aludt a család. Pisti el-elszenderült, majd fölriadt. Egyik ébredésekor még a lélegzete is elállt, amikor meglátta apja ágya mellett az odakészített fejszét. Virradatig már nem jött álom a szemére. A bejelentett látogató nem jelentkezett.

A magát, feleségét és lányát életveszélyben érző tanácselnök elrejtőzött a népharag elől.

(Bár Szőke Palkó a forradalom napjaiban kihirdette: „Itt nem fog vér folyni! Nem lesz bosszú!” Nem is lett.) Kitől kért és kapott menedéket a község addigi mindenható ura? A kisemmizett, megalázott osztályellenségtől. Szőkék pincéjében bújt el a családjával, majd az első adandó alkalommal sértetlenül távoztak a faluból.

Az első T-34-est a kultúrház szoba-konyhás szolgálati lakásának ablakából láttam. Ott éltünk akkor nagyanyámmal együtt. Édesanyám a községi tanács hivatalsegédje volt, amellel takarította a művelődési otthon helyiségeit: ott tartották a bálakat, a lakodalmakat, ott gyakorolt a népi együttes, hetente háromszor mozi is működött a nagyteremben, zárszámadásra oda gyűjtötték össze az agrárproletárrá lefokozott parasztokat, néha egy-egy vándorcirkusz is odavetődött.

Vasárnap délutánonként a fedett, bitumenes borítású kuglipálya is benépesült. Zalavári Márton bácsi, a pékmester (úgy hallottam, Fiuméből kerültek a faluba) mindig az évszaknak megfelelő ünneplő öltönyben versenyzett. Figyelme hosszas összpontosítása után gurította el a fekete tömör gumigolyót, amelyet nemcsak szemmel követett, hanem lábának utánozhatatlan, mágikus mozdulataival is igyekezett befolyásolni pályáját.

Apám a cseretelepen dolgozott; a falubeliek búzáját váltotta át a bátaszéki malomban őrlt lisztre, korpára. És: Dóczy Pityu zenekarának frontembere, harmonikás énekese volt. Vidéki lakodalmakból hazatérve hajnalban a konyhánkban osztották szét a gázsít a banda tagjai; olyankor édes volt ébredésem, mert előkerült a harmonikatokból egy-két szelet, néha egy egész torta is!

A lánctalpas harci jármű alig húsz méterre dübörgött, nyikorgott előttem. A konyhaablak alatti sezlonon térdelve mintha egy újabb *harcos* filmet láttam volna! A tank tornyából hurkás védősisakjával a fején szemlélte a Vörös Hadsereg harcosa a *néma tartományt*.

Emlékezetem filmjében újabb páncélosok gördülnek át a falun, Robival pedig futunk utánuk az Eperfás úton. A Cigánygödör után, a foci pályánál aztán otthagynak bennünket, mennek tovább a Figler-szállás és Alsónyék felé, fölszeletelve a keményre taposott dűlőút felszínét. Sok-sok évvel később gondolkodtam el rajta: el is taposhattak

volna bennünket. Nem volt semmi gyanús tárgy a kezünkben, nyugtatgattam magam. A Molotov-koktélról akkor még nem hallottunk, csupán a mozivászonról legördülő és valóságossá váló, félelmetes háborús film szereplőit csodáltuk.

Pajtásomnak nem Robi volt az igazi neve, valamelyik nagyobb fiú ragasztotta rá, talán Róbert Gidáról. Utcabeliek és osztálytársak voltunk, de ő ötödik után kimaradt az iskolából. Édesapja Kanadába disszidált; „talán magas ember volt”. Ennyi emléke maradt róla a fiának.

Édesanyja napszámba járt, és házaknál takarított, mosott; faluhelyen akkor még ismeretlen volt a mosógép.

Ha Robi mostohája berúgott (ami gyakran előfordult), gorombáskodott az anyjával, Robi féltestvéreivel és vele is. Barátom úgy érezte, menekülnie kell otthonról. Csavarogni kezdett, csövesekhez csapódott; lejmolt ő is, alkalmi társaival félig kész épületekben, pályaudvarokon vagy éppen a határban aludt. Csajozott, zenét hallgatott (*Baby come back...*), ha tehetett, Jaffát ivott, mert úgy tudta, hogy *egy igazi hippi* nem szereti a szeszes italokat. Megnövesztette a haját, ami a múlt század hatvanas éveinek közepén még hatóságilag üldözendőnek számított. Egy kiadós verekedés utáni igazoltatásnál kiderült: ő is közveszélyes munkakerülő. A rendőrségen levágták a haját, és harminc napot mértek ki rá. A katonaság után rakodómunkás lett a téészenben, majd egy szezon idejére a közeli kendergyárban áztató. Munkásszálláson lakott, hajnali háromkor kelt. Megnősült, de csavargott tovább, mert szerette a szabad életet; néha hónapokra lelépett, aztán lelépett a felesége is.

Újra megnősült, a pedagógusházban (ami *azelőtt* egy kuláknak nevezett gazdái volt) adott nekik lakást a tanács. Amikor megszüntették a faluban az iskolát, feleslegessé váltak a tanárok is. Robi hatvanévesen, betegen és magányosan halt meg.

Szőke Pista belépett a téészbe, a katonaságnál megszerezte a jogosítványt. A kalocsai laktanyában találkozott november 4-e után a Vörös Hadsereg katonáival. A honvédek hosszú percekig farkasszemet néztek velük, aztán a szovjet harcosok lefegyverezték és hazaküldték őket. Teherautó-sofőr lett, később mezőgazdasági technikumot végzett; fiatalokora óta gazdál-

kodni szeretett volna, de a rendszerváltozásnak, gatyaváltásnak... stb. nevezett események előtt meghalt. A hatvanas években a járási bajnokságban küzdő focicsapat játékos-edzője volt; Borszik posztján jobbnál jobb átadásokkal dobta támadásba a csatárokat. Kölyökkoromban minden hazai mérkőzésüket megnéztem, közben megcsodáltam Pista bődületes erejű szabadrúgásait; arról ábrándoztam, hogy majd ünnepezt profiként én is kifutok a San Siro vagy a Maracanã zöld gyepére. (Nem jutottam el még a nézőterükre sem, a megye bében akasztottam szögre csukáimat.)

A teherautó a Liliom utcából fordult ki ötvenhét tavaszán a falut átszelő országútra. Gergely Jani bácsi összekötözött kézzel (megbilincselve?) ült a platón, láttam (földszinti árbóckosaramból, a konyhaablakból), ahogy kanyarodás közben magatehetetlenül eldőlt.

Szőke Sáríkában évtizedek múltán is megmaradt a kép: az iskolából hazafelé menve látta a tanácsház előtt álló autót. „Már többen ültek rajta, Asztalos Sándort éppen akkor szállították föl rá.”

Sándor bácsi tizennyolc évesen árván maradt, hiába akart továbbtanulni, gazdálkodnia kellett. Harcolt a második világháborúban, elszervezte a hadifogságot is, hazatérte után dolgozott tovább. Egyik nagynénjétől ötven holdat jussolt ugyan, de arról lemondott, mert nem akart kulák lenni, majd részt vett az Új Barázda termelőszövetkezet megalakításában.

Ötvenhat forradalmas napján a népgyűlés közfelkiáltással tanácselnökké emelte a szobornál. Talán ez lehetett a bűne. Egy belügyminisztériumi barát közbenjárására azonban két hét után hazaengedték. Folytatta a gazdálkodást, egészen a téeszbe való „beléptetéséig”. Negyvenhat esztendősen, fiatalabb lányával, Sárikával egy időben szerezte meg az érettségi bizonyítványt. A hatvanas évek elején még téeszelnöknek is megválasztották. 1966-ig töltötte be azt a hivatal, akkor leváltották. (Nem a népfelség elve alapján: a Párt, az egyke! egyik tagját rakta a helyére.)

Két, szekszárdi munkahelyéről hazatérő fiatalembert, Heinrichet és Gézát a vasútállomáson várták a nyomozók. (Ők is szállítottak a falu népe által összegyűjtött élelmet a pestieknek.) Géza menyasszonya rejtélyes helyről üzenetet kapott: a fiúk ne szálljanak le a vonatról! Senki sem tudja

ma már, hogyan tudták értesíteni őket a rájuk leselkedő veszélyről; továbbrobogtak a munkásvonattal Bátaszék felé, néhány nap múlva azonban őket is begyűjtötték.

Szőke Sárikát már engedték továbbtanulni, a pécsi jogi egyetemre járt, amikor megszólította az utcán egy, első pillantásra ismeretlen, Sztálinbajuszú, középmagas férfi: „Nem maga a Szőke Sári?” „De.” Akkor ismerte fel az egyetemista lány a rettegett, majd rettegő tanácselnököt. A beszélgetés ezzel be is fejeződött, a férfi elköszönt.

Sáríka nem fejezte be a jogi tanulmányait, hanem követte testvérét a szabad világba. Biokémikus professzorként a göteborgi és a stockholmi egyetemen tanított. Férje halála után ő is hazatért.

Pisti állatorvos szeretett volna lenni, de a felvételin nem tudta összegyűjteni a szükséges pontszámot. Felesége falujában tanított, aztán népművelési felügyelő lett a járási székhelyen, majd az új művelődési központ igazgatója. Kulturális főtanácsadóként vonult nyugalomba a családja új lakhelyén, a fővároshoz közeli, gyorsan fejlődő kisvárosban.

Édesapja is előrébb lépett: a rakodást befejezve traktoros lett; hatvannégyben felkérték a falubeliek, legyen a téesz elnöke. „Ez – vélekedett hosszú évek távolából visszatekintve a fia – elégtétel lett volna a családnak, de apám nemet mondott. Szívesen lett azonban a gépállomási traktorosok brigádvezetője.” Negyvenhárom éves korában elvitte a rák, három árvát hagyott hátra. Közülük Pista a legidősebb.

Apámat sokáig hiába kerestem a szobor körüli lassú októberi forgatagban, aztán földerengett egy régi családi beszélgetés részlete: „Apád egyik barátja unszolására kérte fölvetelét a pártba” – hallom édesanyám hangját.

Az újonnan a faluba helyezett konszolidációs tanácselnök az *elbeszélgetés* vége felé apámnak szögezte: „Hát akkor arra feleljen még: nem koszorúzott maga is *akkor* a szobornál?”

Látni vélem, ahogy a tagjelölt, mint valamilyen csínyet elkövető vásott gyerek, lehajtja a fejét, beismerve: lelepleződött.

Ezzel a kihallgatás véget ért, apám végleg kívül maradt, én pedig örülök, hogy megtaláltam őt.